

Розділ II. ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА СПІЛКУВАННЯ ЛЮДЕЙ У СУЧАСНОМУ КРОС-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

УДК 159.923.2

© О. О. Когут, 2015 р.

О. О. Когут (м. Кривий Ріг)

КУЛЬТУРНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено результати теоретичного аналізу проблеми розвитку особистості, зокрема комунікативно-міжособистісний аспект пізнання, норми розвитку та взаємодії. Головною метою її осмислення є пошук культурно-інформаційних джерел розвитку індивідуальності. За основний критерій психічного розвитку особистості взято ідею самореалізації особистості. Здійснено теоретичний аналіз проблеми та виявлено подальші напрями дослідницької роботи автора: обґрунтувати концептуальні засади розвитку особистості як процесу самореалізації комунікативно-міжособистісних архетипів, що сприяють формуванню культурно-інформаційної самосвідомості; розробити практичну програму пізнання, психокорекції невротичних станів на основі самореалізації комунікативно-міжособистісних психотипів.

Ключові слова: розвиток, особистість, самореалізація, самосвідомість.

В статье представлены результаты теоретического анализа проблемы развития личности, в частности коммуникативно-межличностный аспект познания, нормы развития и взаимодействия. Главной целью ее осмысления является поиск культурно-информационных источников развития индивидуальности. За основной критерий психического развития личности взята идея самореализации личности. Осуществлен теоретический анализ проблемы и выявлены дальнейшие направления исследовательской работы автора: обосновать концептуальные закономерности развития личности как процесса самореализации коммуникативно-межличностных архетипов, способствующих формированию культурно-информационного самосознания; разработать практическую программу познания, психокоррекции невротических состояний на основе самореализации коммуникативно-межличностных психотипов.

Ключевые слова: развитие, личность, самореализация, самосознание.

The article presents the results of theoretical analysis of the problem of personality development, in particular communicative and interpersonal dimension of knowledge, standards development and interaction. The main purpose of the reflection is the search for cultural information sources for the development of individuality. The main criterion of the mental development of the person taken the idea of self-realization. The theoretical analysis of the problem and identified future directions of research work of the author to substantiate the conceptual foundations of personality development as a process of self-realization of communicative and interpersonal archetypes, contributing to the formation of cultural identity; to develop a practical programme of cognition, psychotherapy of neurotic States on the basis of self-realization of communicative and interpersonal psycho.

Keywords: development, personality, self-realization, self-consciousness.

Проблема розвитку особистості є актуальною та центральною для всіх областей наукового знання. І хоч вона різноманітно висвітлюється у психологічних теоріях, та все ж таки, залишається малорозробленою. У наш час – формування постіндустріального інформаційного суспільства, на думку автора, особливої уваги заслуговує комунікативно-міжособистісний культурологічний аспект

зазначеної проблеми. Про роль культури і природи в соціальному розвитку особистості відомо чимало. Знання про лінії розвитку особистості у віковій психології та психології розвитку особистості включають різні напрями: психосоціальний розвиток (Е.Еріксон, А.Фройд), психосексуальний розвиток (З.Фрейд), спілкування (Д.Б.Ельконін), ведучий вид діяльності (Д.І.Фельдштейн), інтелектуальний розвиток (Ж.Піаже) тощо. Здебільшого, теоретичні напрями складаються із переплетення двох ліній: природне дозрівання та оволодіння культурними способами поведінки й мислення. Схема конфронтації двох факторів включають культурні складові нормативно-ціннісної регуляції поведінки особистості (совість, ідеали тощо).

Виклад основного матеріалу. Важливою культурною складовою розвитку особистості є мотив самореалізації. А.Маслоу узагальнив потреби та звів їх до логічно-представленої ієрархії поступового самозростання особистості від вітальних потреб до духовних. Ідея самореалізації особистості досліджувалася як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями: самореалізація як втілення образу бажаного майбуття, за П.К.Анохіним; самореалізація як опредметнення і розпредметнення культурних сил, за Г.С.Батищевим; самореалізація як самомотивація вищими почуттями без надмірного вольового зусилля, за Л.І.Божович; самореалізація як процес та результат втілення початкового культурного потенціалу особистості, за Л.С.Виготським; самореалізація як самовираження, за О.Ф.Лосєвим та С.Л.Рубінштейном; самореалізація як самоактуалізація (ріст, розвиток, індивідуація), за А. Маслоу; самореалізація як динамічний процес самоусвідомлення на шляху досягнення цілісності, за К.Левінін та Ф.Перлзом; самореалізація як втілення того, що “дано”, за К.Г.Юнгом та ін.

Слід зазначити, що повноцінна самореалізація обов'язково передбачає комунікативний аспект у вимірі “Я – світ інших людей”, вважають науковці. Мова відіграє найважливішу роль в розвитку особистості (Дж. Бруно), інша людина слугує мотивом спілкування (О.М.Леонтьєв). На думку М.Лісіної, потреба в спілкуванні необхідна для того, щоб пізнати себе та оцінити себе через іншого й з його допомогою. При такому підході стає зрозумілим, що особистість – інобуття – буття в іншій людині, яке залишає слід в іншій людині. Е.Ельконін сказав, що людина народжується для того, щоб наслідувати в іншому. З огляду на проведений теоретичний аналіз, даний аспект розкрито недостатньо, зокрема, малодослідженими залишаються “архетипи”, що визначають комунікативну ціннісно-сміслову домінанту в процесі міжособистісно-комунікативної самореалізації. Виокремлення таких архетипів, на нашу думку, спростить можливість самовизначення комунікативної цінності власного “Я” для іншого (що я даю іншим ?) та значення комунікативної цінності інших для “мене” (що інші дають мені ?) у процесі комунікації, сумісної діяльності, самоідентифікації.

За К.Г.Юнгом, архетип – “першопочатковий образ”, це символічна формула, яка починає діяти всякий раз, коли немає свідомих ідей або вони подавляються зовнішніми і внутрішніми причинами. У К.Юнга він представлений поняттям «самість» – ширше поняття, ніж “Его”, воно включає і свідоме, і підсвідоме; це інстинктивний, вроджений спосіб психічного досягнення. Теоретично припускається, що архетипова істина носить всезагальний символічний характер та може виявити справжні, комунікативно-ціннісні мотиви поведінки особистості у соціальному житті.

За А.Маслоу, людина культури повинна прагнути до самоактуалізації – бути щирою, адже нещира особистість безвідповідальна, вона не усвідомлює дані природою можливості. Нещирі особистості викривляють власну природу, що породжує ряд незавершених ситуацій, нецілісних особистостей (гештальт). Незавершені ситуації формують втрачений час для руху вгору, для зросту над собою, – вважає філософ М.Мамардашвілі. У чому ж полягає викривлення людської природи?

К.Г.Юнг описав їх через базові дихотомії комунікативної складової, що створені природою, а проявляються та усвідомлюються у міжособистісних стосунках. Він зазначив, що розвиток це диференціація раніше єдиного явища – виокремлення власного «Я», утворення нових елементів в процесі розвитку самосвідомості. Даний процес К.Г.Юнг ототожнює з процесом самореалізації особистості. Свідоме розуміння себе та інших він назвав “realization” [26, с. 179]. Він вважав, що

взаємовідношення можуть бути тільки там, де дана відмінність існує; природа несвідомих мотивів повинна бути зрозумілою [26, с. 176]. Процес самоусвідомлення полегшують поняття, що позначають базові вроджені функції:

- екстравертивна та інтровертивна настанови вказують на різні форми відношення до об'єкту: інтроверти орієнтовані на суб'єкт, пізнаючи світ інших через власний внутрішній світ – усвідомлення того сліду, що залишає інший через власні переживання, власні ідеали; екстраверти орієнтуються на те, як прийнято у суспільстві; це типові настанови, що представляють собою процеси адаптації з біологічної точки зору; два способи адаптації це два різні шляхи до успіху – інтроверт монополює досягання успіху, а екстраверт – завдяки множинним стосункам із іншими;

- інтуїція та відчуття у сприйнятті світу пов'язані із орієнтацією на світ духовний, який вона пізнає через інтуїтивні здогадки чи матеріальний, що дано людині пізнати через відчуття;

- мислення та почуття у сприйнятті світу вказують на орієнтацію в судженнях особистості: на факти чи на переживання;

- раціональність та ірраціональність (мисленневий та почуттєвий типи К.Юнг назвав раціональними, а інтуїтивний та відчуттєвий – ірраціональними).

Викривлення людської природи, за К.Юнгом, проявляється у неврозах, причина яких полягає у ненормальних умовах ставлення батьків до дітей: сильна настанова матері нав'язується дітям і проявляється як результат насилля над їх індивідуальністю. К.Юнг виокремив вісім психотипів та невротичних викривлень:

- надмірна орієнтація на об'єкт екстравертовано-спрямованих типів підпорядковується зовнішній необхідності – це пристосування (роблять те, що від них вимагають, очікують); адаптація на відміну від пристосування, вимагає більше: наслідування законів більш універсальних, ніж обставини часу і місця; надмірно виражена екстравертивна настанова спонукає до втрати рівноваги між свідомим і несвідомим, що сприяє формуванню істеричного стану (надмірна демонстративність, егоцентризм, хвороблива фантазія, істерична брехня); послідовність зміни позитивного стану на негативний наступна: перебільшення нормальної настанови – витіснення тілесних відчуттів, потреб, афектів, імпульсів інстинктивного характеру свідомою настановою – ускладнення компенсаторними реакціями з боку несвідомого, що проявляються в тілесних симптомах, в егоїзмі, в конфліктах й примушують лібідо до інтроверсії;

- екстравертований раціональний тип – екстравертований мислительний та почуттєвий типи К.Юнг назвав раціональними або розсудливими; раціональне судження визначає дію, а не інтуїція та відчуття; вони виключають все ірраціональне; раціональне судження є силою, яка нав'язує безпорядку і випадкам життя певну структуру; такий тип сприйняття обмежує самостійність й вплив психічних функцій, відповідальних за сприйняття нових подій життя: відчуття та інтуїція витісняються;

- екстравертоване мислення – орієнтується по зовнішньому критерію – спрямоване на об'єктивні цінності зовнішнього світу; розсудкове мислення керується загальноприйнятими фактами, висновками, уявленнями норми; надмірність його вираження приводить до педантизму, формалізму, всіх міряє одним шаблоном, до диктату, який все відштовхує, витісняються почуття, естетичні смаки, порушується етика поведінки, проявляються роздратування, агресивність, що компенсується сумнівами і хворобливими фантазіями; людина втрачає усвідомлення того, що вона насправді думає;

- екстравертоване почуття орієнтується на об'єктивні цінності; їм легко вдається пристосуватися до нових умов; акт пристосування – узгодження із загальноприйнятими цінностями; але якщо їх забагато у внутрішньому світі людини, то власні почуття обезцінюються й витісняються; людина грає роль, істинні мотиви поведінки нею не усвідомлюються, відбувається чуттєва дисоціація, все оцінюється емоційно; в такому стані людина протирічливо висловлюється про один і той же об'єкт; витісняється мислення – воно проявляється у формі нав'язливих ідей, які мають негативний і обезцінюючий характер – істерія з інфантильною сексуальністю;

– екстравертоване відчуття обумовлено об'єктом; витісняється інтуїція, що проявляється у підозрах, ревнощах, тривожних станах, фобіях, педантичній моралі, прискіпливості, примітивних магічних повір'ях, малозрозумілих ритуалах;

– інтуїція екстраверта спрямована на об'єкт – у свідомості вона представлена настановою на очікування, далекоглядністю, проникливістю; витісняються мислення, почуття, відчуття; залежить від зовнішніх ситуацій, що проявляється у формі абсурдних проєкцій: підозрілостей, фінансових ризиків, передчуттів хвороби; екстравертований інтуїтивний тип залежний від зовнішніх ситуацій; намагається бути там, де є нові можливості; мислення і почуття – незначущі для них, бо не здатні протистояти силі інтуїції, хоч вони можуть доповнити недолік інтуїтивного типу;

– інтровертований тип орієнтується на суб'єктивний фактор; в якості визначальних інтровертована свідомість обирає суб'єктивні детермінанти для розвитку – асоціації чуттєвих вражень в самому суб'єкті, «світ такий, яким я його бачу»; суб'єкт – сама людини; суб'єктивний фактор – це психологічний акт і реакція, які зливаються з впливом об'єкту і дають початок новому психічному факту; перебільшений розвиток інтровертованої точки зору сприяє штучному суб'єктивуванню свідомості, що вирівнюється десуб'єктивізацією, яка приймає форму перебільшеної екстравертованої настанови – самозрада; суб'єктивні нахили породжуються несвідомими джерелами душі і просто проявляються під впливом об'єкта; невротики інтроверти повністю ототожнюють “Его” із «самістю», “Его” роздувається, спрямовується до влади, стає егоцентричним. Об'єкт девальвується інтровертом, стає малозначущим, що компенсується абсолютним і неподоланим зв'язком із об'єктом. Психостенія проявляється як крайня чуттєвість, хронічна втома, виснаження, боязливість, не хватає духу заявити про себе, виявити свою думку, свідоме відношення до об'єкта витісняється; несвідоме заміняє його інфантильними фантазіями;

– інтравертоване мислення починається із суб'єкта і спрямовується на суб'єктивні ідеї або факти; життя спрямовується розсудковим мисленням; судження часто виглядає у формі образу, який слугує його критерієм; орієнтується не на нові факти, а на нові погляди; із неясних образів створює ідею; ідеї черпає із несвідомого архетипу, що є значущим для всіх і істинним, наслідуює свої ідеї вглибину, а не назовні; невроз психостенії проявляється як внутрішня слабкість, церебральна втома, недооцінка власного принципу робить інтроверта егоцентричним, нав'язує йому психологію переможеного;

– відчуття інтровертоване ірраціональне керується не раціональними судженнями, а тим, що відбувається в той чи інший момент; в патологічних випадках формується компульсивний невроз – істеричні риси маскуються симптомом виснаження, дійсність викривляється і суб'єкт не бачить відмінностей між реальним об'єктом і суб'єктивною перцепцією; керується ілюзіями, що не мають відношення до об'єктивної дійсності; його мислення і почуття несвідомі – він може організувати своє враження тільки органічним способом, його несвідоме витісняє інтуїцію;

– інтуїція інтроверта спрямована на внутрішній суб'єкт – на зміст несвідомого іншої людини; інтуїція зазирає за декорації, сприймає образ, який дав початок особливій формі самовираження; для інтуїції несвідомі образи набувають статус речей; вона може передбачити нові можливості і події; витісняє відчуття об'єкта, що компенсує екстравертоване відчуття архаїчного характеру, яке впливає на його залежність від вражень та органів чуттів. Надмірна орієнтація на внутрішній світ сприяє неврозу нав'язливих станів з іпохондричними симптомами [26, с. 227].

Порушення норми психологічного розвитку та здоров'я у К.Г.Юнга – це невизнання власних пізнавальних пріоритетів (базових домінуючих дихотомій), невміння їх адаптувати у суспільстві, що сприяє набуттю комплексу неповноцінності й проявляється у егоцентричності та різних формах невротичних станів (істерії, неврастенії, психостенії). Вони формуються компенсаторними механізмами слабких недорозвинутих пізнавальних процесів. Звідси робимо висновок, що здорова, нормально функціонуюча особистість формує власний світогляд та адаптується до світу інших людей й предметного світу завдяки сильним, більш розвинутих пізнавальним процесам й умінню визнавати пізнавальні особливості інших, навчатися у них. Але пояснюючи дану тему студентам

психологічного факультету, ми дійшли висновку, що дана термінологія важко усвідомлюється ними. Л.І.Підшивайлова працювала над даною проблемою; вона ввела нову термінологію, але завершеного логічного вигляду дана тема ще не набула.

Керуючись теоретичними надбаннями К.Г.Юнга, А.Аугюстінавічуте, І.Майєрс-Брігс шукали принципи сумісної взаємодії різних психотипів на основі взаємодоповнення. Але, не розглянуто питання про те, що у процесі взаємодії різних психотипів формуються саме ті пізнавальні процеси, яких від природи бракує одній особі. Взаємодія у групі формується на основі диференціації, усвідомлення та визнання значення різних психотипів для розвитку однієї особистості. На певному етапі особистість починає самосвідомо організовувати своє власне життя, визначати тією чи іншою мірою свій власний розвиток, на думку психолога В.І.Колесникової [8, с. 4]. Досліджуючи ідеї аналітичної психології К.Г.Юнга вона довела, що у представників одного й того ж самого психологічного типу виявляється стійкий набір дій з організації життя, що вказує на типологічні особливості самодетермінації життя особистості. Об'єм особистісних сенсів реалізовується через усвідомлення несвідомих аспектів «самості». Тож, як показує об'єктивний аналіз, самореалізація є можливою за умови диференціації та розвитку всіх підструктур особистості.

Висновки. Отже, з огляду на проведений теоретичний аналіз, можемо зробити висновок про існуючі на рівні індивіда задатки культурно-інформаційного розвитку світогляду особистості – комунікативно-міжособистісні архетипи. Ними є апріорно задані стабільні структури в системі “індивід-особистість-індивідуальність”, що є базовими, фундаментальними; їх людина в собі пізнає, а потім свідомо вчиться спрямовувати та адаптувати до середовища інших людей. Більш розвинуті функції свідомості проявляються – реалізуються, а менш розвинуті – мало усвідомлюються, можуть витіснитися та виконують роль компенсуючих механізмів у вигляді невротичних симптомів. Домінуючі комунікативні функції є свідомими і повністю знаходяться під контролем, а менш розвинуті – менш контрольовані. Домінуючі функції – вираження свідомої особистості, її цілей, її волі і досягнень. Менш розвинуті проявляються ситуативно, малоконтрольовано, просто трапляються з людиною. За допомогою спостереження можна встановити, яка функція повністю знаходиться під контролем свідомості, а яка має випадковий характер. Новий напрям роботи полягає, на нашу думку, у пошуку культурно-комунікативних архетипів та у введенні необхідної термінології для розуміння процесу розвитку в міжособистісно-комунікативному аспекті. Тому подальше дослідження вбачаємо у виокремленні архетипів, що допоможуть яскравіше відобразити систему ціннісно-комунікативних міжособистісних стосунків й можливостей її застосування в практичній психології; у залученні нових концептуальних уявлень для вивчення сутності та специфіки особистісного розвитку.

Література

1. *Алексєєва А. В.* Застосування тренінгових технологій у процесі підвищення професійної конкурентоздатності особистості / А. В. Алексєєва // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 9. – С. 34–42.
2. *Баксанский О. Е.* Когнитивный образ мира : монография / О. Е. Баксанский, Е. Н. Кучер. – М. : РООИ «Реабилитация», 2010. – 224 с.
3. *Бех І. Д.* Про деякі умови морального розвитку особистості / І. Д. Бех // Сучасна психологія в ціннісному вимірі : у 2-х т. : матеріали третіх Костюківських читань (м. Київ, 20–22 грудня 1994 р.). – К. : [б. в.], 1994. – Т. 1. – С. 137–138.
4. *Боришевський М. Й.* Дорога до себе: від основ суб'єктивності до вершин духовності : монографія / Боришевський М. Й. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
5. *Величковский Б. М.* Когнитивная наука: основы психологии познания : в 2-х т. / Величковский Б. М. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – Т. 1. – 448 с.
6. *Капіца В. Ф.* Національна світоглядна культура : у 2-х кн. / Капіца В. Ф. – Кривий Ріг : Вид-во «Центр», 2012. – Кн. 2. – 566 с.

7. *Капіца В. Ф.* Світоглядні трансформації українського суспільства в процесі демократичних перетворень : монографія / В. Ф. Капіца, А. П. Звенігородська. – Кривий Ріг : Мінерал, 2008. – 509 с.
8. *Колесникова В.І.* Ідеї аналітичної психології К.Г.Юнга в дослідженні проблем особистісного розвитку : автореферат / В.І.Колесникова : Одеса, 2003. – 19 с.
9. *Линдсей Г.* Теория личности / Линдсей Г. – М. : ЕКСМО ПРЕС, 1999. – 592 с.
10. *Новик Л. М.* Ціннісні орієнтації як чинник розвитку суб'єктивності в юнацькому віці / Л. М. Новик // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України : у 6-ти ч. / за ред. С. Д. Максименка. – К. : [б. в.], 2009. – Т. XI. – Ч. 4. – С. 297–303.
11. *Новиков М. А.* Психофизиологические и экпсихологические аспекты межличностного взаимодействия. Проблема общения в психологии / Новиков М. А. – М. : Наука, 1981. – С. 178–184.
12. *О'Коннор Дж.* Искусство системного мышления: необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем: пер. с англ. / Дж. О'Коннор, И. Макдермотт. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 256 с.
13. *Петухов В. В.* Образ мира и психологическое изучение мышления / В. В. Петухов // Вестник Московского Университета : сб. науч. тр. – М. : [б. и.], 1984. – № 4. – С. 13–20.
14. *Поджинська О.* Вплив ціннісних орієнтацій на формування особистісної ідентичності молоді / О. Поджинська // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 9. – С. 70–73.
15. *Психология личности. Тексты* / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. – М. : Изд-ство Моск. ун-та, 1982. – 288 с.
16. *Психология развития* / под ред. А. К. Болотовой, О. Н. Молчановой. – М. : [б. в.], 2005. – 524 с.
17. *Психологічна енциклопедія* / О.М.Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
18. *Ромек В. Г.* Тренинг уверенности в межличностных отношениях / Ромек В. Г. – СПб. : Речь, 2003. – 175 с.
19. *Рубинштейн С. Л.* Бытие и сознание / Рубинштейн С. Л. – М. : [б. и.], 1957. – 226 с.
20. *Тітов І. Г.* Психологічні аспекти світогляду особистості / І. Г. Тітов // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 11. – С. 2–5.
21. *Хекхаузен Х.* Мотивация и деятельность / Хекхаузен Х. – М. : Педагогика, 1986. – С. 215–242.
22. *Холодна М. А.* Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / Холодна М. А. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 384 с.
23. *Холл К.* Теория личности / К. Холл, Л. Гарднер ; пер. с англ. И. Б. Гриншпун. – М. : ЗАО Изд-ство ЭКСМО-Пресс, 1999. – 592 с.
24. *Шихи Г.* Возрастные кризисы ступени личностного роста / Шихи Г. – СПб. : Издательство «Ювента», 1999. – 260 с.
25. *Юнг К. Г.* Психологические типы: пер. с нем. / Юнг К. Г. – М. : АСТ, 1997. – 713 с.
26. *Юнг К. Г.* Сознание и бессознательное: пер. с англ. : сборник / Юнг К. Г. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 544 с.

Відомості про автора:

Когут Олександра Олександрівна – кандидат психологічних наук, соціо-психолог Центру соціального аналізу та вдосконалення навчально-виховного процесу ДВНЗ КНУ, старший викладач Криворізького педагогічного університету ДВНЗ КНУ.

Статтю прийнято до друку 14.04.2015.